॥ श्रीहरि ॥

॥ श्री भावार्थदीपिका ॥

॥ अध्याय तीसरा ॥

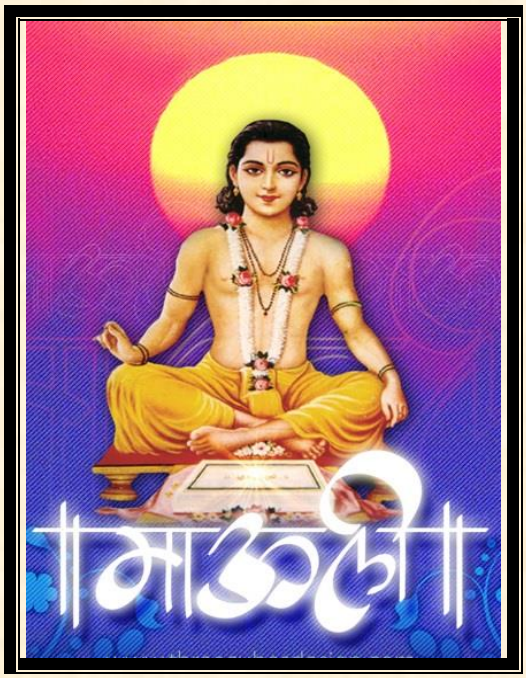

*****

हेचि आम्हां करणे काम ।

बीज वाढवावे नाम ॥

*****

संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

॥ अध्याय तीसरा ॥

॥ कर्मयोगः॥

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तत् किं कर्मणि घोरे माम् नियोजयसि केशव ॥ १॥

मग आइका अर्जुनें म्हणितलें । देवा तुम्ही जें वाक्य बोलिलें
। तें निकें म्यां परिसिलें । कमळापती ॥ १ ॥
तेथ कर्म आणि कर्ता । उरेचिना पाहतां ।
ऐसें मत तुझें श्रीअनंता । निश्चित जरी ॥ २ ॥
तरी मातें केवीं श्रीहरी । म्हणसी पार्था संग्रामु करीं ।
इये लाजसी ना महाघोरीं । कर्मीं सुतां ॥ ३ ॥
हां गा कर्म तूंचि अशेष । निराकरिसी निःशेष ।
तरी मजकरवीं हें हिंसक । कां करविसी ॥ ४ ॥
तरी हेंचि विचारीं ऋषीकेशा । तूं मानु देसी कर्मलेशां ।
आणि येसणी हे हिंसा । करवीतु आहासी ॥ ५ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २॥

देवा तुवांचि ऐसें बोलावें । तरी आम्हीं नेणती काय करावें ।
आतां संपले म्हण पां आघवें । विवेकाचें ॥ ६ ॥
हां गा उपदेश जरी ऐसा । तरी अपभ्रंशु तो कैसा ।
आतां पुरला आम्हां धिंवसा । आत्मबोधाचा ॥ ७ ॥
वैद्यु पथ्य वारूनि जाये । मग जरी आपणचि विष सुये ।

तरी रोगिया कैसनि जिये । सांगैं मज ॥ ८ ॥
जैसें आंधळें सुईजे आव्हांटा । कां माजवण दीजे मर्कटा ।
तैसा उपदेशु हा गोमटा । वोढवला आम्हां ॥ ९ ॥
मी आधींचि कांहीं नेणें । वरी कवळिलों मोहें येणें ।
श्रीकृष्णा विवेकु या कारणें । पुसिला तुज ॥ १० ॥
तंव तुझी एकेक नवाई । एथ उपदेशामाजीं गोवाई ।
तरी अनुसरलिया काई । ऐसें कीजे ॥ ११ ॥
आम्हीं तनुमनुजीवें । तुझिया बोला वोटंगावें ।
आणि तुवांचि ऐसें करावें । तरी सरलें म्हण ॥ १२ ॥
आतां ऐसियापरी बोधिसी । तरी निकें आम्हां करिसी ।
एथ ज्ञानाची आस कायसी । अर्जुन म्हणे ॥ १३ ॥
तरी ये जाणिवेचें तरी सरलें । परी आणिक एक असे जाहलें
। जें थितें हें डहुळलें । मानस माझें ॥ १४ ॥
तेवींचि श्रीकृष्णा हें तुझें । चरित्र कांहीं नेणिजे ।
जरी चित्त पाहसी माझें । येणे मिषें ॥ १५ ॥
ना तरी झकवीतु आहासी मातें । कीं तत्त्वचि कथिले ध्वनितें
। हें अवगमितां निरुतें । जाणवेना ॥ १६ ॥
म्हणौनि आइकें देवा । हा भावार्थु आतां न बोलावा ।
मज विवेकु सांगावा । मरहाटा जी ॥ १७ ॥
मी अत्यंत जड असें । परी ऐसाही निकें परियेसें ।
श्रीकृष्णा बोलावें तुवां तैसें । एकनिष्ठ ॥ १८ ॥
देखैं रोगातें जिणावें । औषध तरी देयावें ।
परी तें अति रुच्य व्हावें । मधुर जैसें ॥ १९ ॥

तैसें सकळार्थभरित । तत्त्व सांगावें उचित ।
परी बोधें माझें चित्त । जयापरी ॥ २० ॥
देवा तुज ऐसा निजगुरु । आजि आर्तीधणी कां न करूं ।
एथ भीड कवणाची धरूं । तूं माय आमुची ॥ २१ ॥
हां गां कामधेनूचें दुभतें । दैवें जाहलें जरी आपैतें ।
तरीं कामनेची कां तेथें । वानी कीजे ॥ २२ ॥
जरी चिंतामणी हाता चढे । तरी वांछेचें कवण सांकडें ।
कां आपुलेनि सुरवाडें । इच्छावें ना ॥ २३ ॥
देखा अमृतसिंधूतें ठाकावें । मग ताहाना जरी फुटावें ।
तरी सायासु कां करावे । मागील ते ॥ २४ ॥
तैसा जन्मांतरीं बहुतीं । उपासितां श्रीलक्ष्मीपती ।
तूं दैवें आजि हातीं । जाहलासी जरी ॥ २५ ॥
तरी आपुलिया सवेशा । कां न मागावासि परेशा ।
देवा सुकाळु हा मानसा । पाहला असे ॥ २६ ॥
देखैं सकळार्तींचें जियाले । आजि पुण्य यशासि आलें ।
हें मनोरथ जहाले । विजयी माझे ॥ २७ ॥
जी जी परममंगळधामा । सकळ देवदेवोत्तमा ।
तूं स्वाधीन आजि आम्हां । म्हणौनियां ॥ २८ ॥
जैसें मातेच्या ठायीं । अपत्या अनवसरू नाहीं ।
स्तन्यालागूनि पाहीं । जियापरी ॥ २९ ॥
तैसें देवा तूतें । पुसिजतसे आवडे तें ।
आपुलेनि आर्तें । कृपानिधीं ॥ ३० ॥

तरीं पारत्रिकीं हित । आणि आचरितां तरी उचित ।
तें सांगैं एक निश्चित । पार्थु म्हणे ॥ ३१ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानाम् कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३॥

या बोला श्रीअच्युतु । म्हणतसे विस्मितु ।
अर्जुना हा ध्वनितु । अभिप्रावो ॥ ३२ ॥
जे बुद्धियोगु सांगतां । सांख्यमतसंस्था ।
प्रकटिली स्वभावता । प्रसंगें आम्हीं ॥ ३३ ॥
तो उद्देशु तूं नेणसीचि । म्हणौनि क्षोभलासि वायांचि ।
तरी आतां जाणें म्यांचि । उक्त दोन्ही ॥ ३४ ॥
अवधारीं वीरश्रेष्ठा । ये लोकीं या दोन्ही निष्ठा ।
मजचिपासूनि प्रगटा । अनादिसिद्धा ॥ ३५ ॥
एकु ज्ञानयोगु म्हणिजे । जो सांख्यीं अनुष्ठिजे ।
जेथ ओळखीसवें पाविजें । तद्रूपता ॥ ३६ ॥
एक कर्मयोगु जाण । जेथ साधकजन निपुण ।
होऊनियां निर्वाण । पावती वेळे ॥ ३७ ॥
हे मार्गु तरी दोनी । परी एकवटतीं निदानीं ।
जैसी सिद्धसाध्य भोजनीं । तृप्ती एक ॥ ३८ ॥
कां पूर्वापर सरितां । भिन्न दिसती पाहतां ।
मग सिंधुमिळणीं ऐक्यता । पावती शेखीं ॥ ३९ ॥
तैसीं दोनीही मतें । सूचितीं एका कारणातें ।

परी उपास्ति ते योग्यते- । आधीन असे ॥ ४० ॥
देखैं उत्प्लवनासरिसां । पक्षी फळासि झोंबें जैसा ।
सांगैं नरु केवीं तैसा । पावे वेगा ॥ ४१ ॥
तो हळूहळू ढाळेंढाळें । केउतेनि एके वेळे ।
तया मार्गाचेनि बळें । निश्चित ठाकी ॥ ४२ ॥
तैसे देख पां विहंगममतें । अधिष्ठूनि ज्ञानातें ।
सांख्य सद्य मोक्षातें । आकळिती ॥ ४३ ॥
येर योगिये कर्माधारें । विहितेंचि निजाचारें ।
पूर्णता अवसरें । पावते होती ॥ ४४ ॥

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च सन्न्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४॥

वांचोनि कर्मारंभ उचित । न करितां सिद्धवत ।
कर्महीना निश्चित । होईजेना ॥ ४५ ॥
कीं प्राप्तकर्म सांडिजे । येतुलेनि नैष्कर्म्य होईजे ।
हें अर्जुना वायां बोलिजे । मूर्खपणें ॥ ४६ ॥
सांगैं पैलतीरा जावें । ऐसें व्यसन कां जेथ पावे ।
तेथ नावेतें त्यजावें । घडे केवीं ॥ ४७ ॥
ना तरी तृप्ति इच्छिजे । तरी कैसेनि पाकु न कीजे ।
कीं सिद्धुही न सेविजे । केवीं सांगैं ॥ ४८ ॥

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५॥

जंव निरार्तता नाहीं । तंव व्यापारु असे पाहीं ।
मग संतुष्टीच्या ठायीं । कुंठें सहजें ॥ ४९ ॥
म्हणौनि आईकें पार्था । जयां नैष्कर्म्यपदीं आस्था ।
तया उचित कर्म सर्वथा । त्याज्य नोहे ॥ ५० ॥
आणि आपुलिये चाडे । आपादिलें हें मांडे ।
कीं त्यजिलें कर्म सांडे । ऐसें आहे ॥ ५१ ॥
हें वायांचि सैरा बोलिजे । उकलु तरी देखोनि पाहिजे ।
परी त्यजिता कर्म न त्यजे । निभ्रांत मानीं ॥ ५२ ॥
जंव प्रकृतीचें अधिष्ठान । तंव सांडी मांडी हें अज्ञान ।
जे चेष्टा ते गुणाधीन । आपैसी असे ॥ ५३ ॥
देखैं विहित कर्म जेतुलें । तें सळें जरी वोसंडिलें ।
तरी स्वभाव काय निमाले । इंद्रियांचे ॥ ५४ ॥
सांगै श्रवणीं ऐकावें ठेलें । कीं नेत्रींचें तेज गेलें ।
हें नासारंध्र बुझालें । परिमळु नेघे ॥ ५५ ॥
ना तरी प्राणापानगति । कीं निर्विकल्प जाहली मती ।
कीं क्षुधातृषादि आर्ति । खुंटलिया ॥ ५६ ॥
हे स्वप्नावबोधु ठेले । कीं चरण चालों विसरले ।
हें असो काय निमाले । जन्ममृत्यु ॥ ५७ ॥
हें न ठकेचि जरी कांहीं । तरी सांडिलें तें कायी ।
म्हणौनि कर्मत्यागु नाहीं । प्रकृतिमंता ॥ ५८ ॥
कर्म पराधीनपणें । निपजतसे प्रकृतिगुणें ।
येरी धरीं मोकलीं अंत:करणें । वाहिजे वायां ॥ ५९ ॥
देखैं रथीं आरूढिजे । मग जरी निश्चळा बैसिजे ।

तरी चळु होऊनि हिंडिजे । परतंत्रा ॥ ६० ॥
कां उचलिलें वायुवशें । चळे शुष्क पत्र जैसें ।
निचेष्ट आकाशें । परिभ्रमें ॥ ६१ ॥
तैसें प्रकृतिआधारें । कर्मेंद्रियविकारें ।
नैष्कर्म्यही व्यापारे । निरंतर ॥ ६२ ॥
म्हणौनि संगू जंव प्रकृतीचा । तंव त्यागु न घडे कर्माचा ।
ऐसियाहि करूं म्हणती तयांचा । आग्रहोचि उरे ॥ ६३ ॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६॥

जे उचित कर्म सांडिती । मग नैष्कर्म्य होऊं पाहती ।
परी कर्मेंद्रियप्रवृत्ती । निरोधुनी ॥ ६४ ॥
तयां कर्मत्यागु न घडे । जें कर्तव्य मनीं सांपडे ।
वरी नटती तें फुडें । दरिद्र जाण ॥ ६५ ॥
ऐसे ते पार्था । विषयासक्त सर्वथा ।
ओळखावे तत्त्वता । भ्रांति नाहीं ॥ ६६ ॥
आतां देईं अवधान । प्रसंगें तुज सांगेन ।
या नैराश्याचें चिन्ह । धनुर्धरा ॥ ६७ ॥

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्याऽऽरभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७॥

जो अंतरीं दृढ । परमात्मरूपीं गूढ ।
बाह्य भागु तरी रूढ । लौकिकु जैसा ॥ ६८ ॥

तो इंद्रियां आज्ञा न करी । विषयांचें भय न धरी ।
प्राप्त कर्म नाव्हेरी । उचित जें जें ॥ ६९ ॥
तो कर्मेंद्रियें कर्मीं । राहटतां तरी न नियमी ।
परी तेथिचेनि उर्मीं । झांकोळेना ॥ ७० ॥
तो कामनामात्रें न घेपे । मोहमळें न लिंपें ।
जैसें जळीं जळें न शिंपे । पद्मपत्र ॥ ७१ ॥
तैसा संसर्गामाजीं असे । सकळांसारिखा दिसे ।
जैसें तोयसंगें आभासे । भानुबिंब ॥ ७२ ॥
तैसा सामान्यत्वें पाहिजे । तरी साधारणुचि देखिजे ।
येरवीं निर्धारितां नेणिजे । सोय जयाची ॥ ७३ ॥
ऐशा चिन्हीं चिन्हितु । देखसी तोचि मुक्तु ।
आशापाशरहितु । वोळख पां ॥ ७४ ॥
अर्जुना तोचि योगी । विशेषिजे जो जगीं ।
म्हणौनि ऐसा होय यालागीं । म्हणिपे तूतें ॥ ७५ ॥
तूं मानसा नियमु करीं । निश्चळु होय अंतरीं ।
मग कर्मेंद्रियें व्यापारीं । वर्ततु सुखें ॥ ७६ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं ज्यायो ह्यकर्मणः ।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८॥

म्हणौनी नैष्कर्म्य होआवें । तरी एथ तें न संभवे ।
आणि निषिद्ध केवीं राहाटावें । विचारीं पां ॥ ७७ ॥
म्हणौनि जें जें उचित । आणि अवसरेंकरूनि प्राप्त ।
तें कर्म हेतुरहित । आचरें तूं ॥ ७८ ॥

पार्था आणीकही एक । नेणसी तूं हें कवतिक ।
जें ऐसें कर्ममोचक । आपैसें असे ॥ ७९ ॥
देखैं अनुक्रमाधारें । स्वधर्मु जो आचरे ।
तो मोक्षु तेणें व्यापारें । निश्चित पावे ॥ ८० ॥

यज्ञाथात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसङ्गः समाचार ॥ ९॥

स्वर्धमु जो बापा । तोचि नित्ययज्ञु जाण पां ।
म्हणौनि वर्ततां तेथ पापा । संचारु नाहीं ॥ ८१॥
हा निजधर्मु जैं सांडे । आणि कुकर्मीं रति घडे ।
तैंचि बंधु पडे । संसारिक ॥ ८२ ॥
म्हणौनि स्वधर्मानुष्ठान । तें अखंड यज्ञ याजन ।
जो करी तया बंधन । कहींच न घडे ॥ ८३ ॥
हा लोकु कर्में बांधिला । जो परतंत्रा भूत झाला ।
तो नित्य यज्ञातें चुकला । म्हणौनियां ॥ ८४ ॥
आतां येचिविशीं पार्था । तुज सांगेन एक मी कथा ।
जैं सृष्ट्यादि संस्था । ब्रह्मेनें केली ॥ ८५ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १०॥

तैं नित्ययागसहितें । सृजिलीं भूतें समस्तें ।
परी नेणतीचि तियें यज्ञातें । सूक्ष्म म्हणौनि ॥ ८६ ॥
ते वेळीं प्रजीं विनविला ब्रह्मा । देवा काय आश्रयो एथ

आम्हां । तंव म्हणे तो कमळजन्मा । भूतांप्रति ॥ ८७ ॥
तुम्हां वर्णविशेषवशें । आम्हीं हा स्वधर्मुचि विहिला असे ।
यातें उपासा मग आपैसे । पुरती काम ॥ ८८ ॥
तुम्हीं व्रतें नियमु न करावे । शरीरातें न पीडावें ।
दुरी केंही न वचावें । तीर्थासी गा ॥ ८९ ॥
योगादिकें साधनें । साकांक्ष आराधनें ।
मंत्रयंत्रविधानें । झणीं करा ॥ ९० ॥
देवतांतरा न भजावें । हें सर्वथा कांहीं न करावें ।
तुम्हीं स्वधर्मयज्ञीं यजावें । अनायासें ॥ ९१ ॥
अहेतुकें चित्तें । अनुष्ठा पां ययातें ।
पतिव्रता पतीतें । जियापरी ॥ ९२ ॥
तैसा स्वधर्मरूपमखु । हाचि सेव्यु तुम्हां एकु ।
ऐसें सत्यलोकनायकु । बोलता जाहला ॥ ९३ ॥
देखा स्वधर्मातें भजाल । तरी कामधेनु हा होईल ।
मग प्रजाहो न संडील । तुमतें कदा ॥ ९४ ॥

देवांभावयताऽनेन ते देवाभावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११॥

जैं येणेंकरूनि समस्तां । परितोषु होईल देवतां ।
मग ते तुम्हां ईप्सिता । अर्थातें देती ॥ ९५ ॥
या स्वधर्मपूजा पूजितां । देवतागणां समस्तां ।
योगक्षेमु निश्चिता । करिती तुमचा ॥ ९६ ॥
तुम्हीं देवांतें भजाल । देव तुम्हां तुष्टतील ।

ऐसी परस्परें घडेल । प्रीति जेथ ॥ ९७ ॥
तेथ तुम्हीं जें करूं म्हणाल । तें आपैसें सिद्धि जाईल ।
वांछितही पुरेल । मानसींचें ॥ ९८ ॥
वाचासिद्धि पावाल । आज्ञापक होआल ।
म्हणियें तुमतें मागतील । महाऋद्धि ॥ ९९ ॥
जैसें ऋतुपतीचें द्वार । वनश्री निरंतर ।
वोळगे फळभार । लावण्येसी ॥ १०० ॥

इष्टांभोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥ १२॥

तैसें सर्व सुखेंसहित । दैवचि मूर्तिमंत ।
येईल देखा काढत । तुम्हांपाठीं ॥ १०१ ॥
ऐसें समस्त भोगभरित । होआल तुम्ही अनार्त ।
जरी स्वधर्मेंनिरत । वर्ताल बापा ॥ १०२ ॥
कां जालिया सकळ संपदा । जो अनुसरेल इंद्रियमदा ।
लुब्ध होऊनियां स्वादा । विषयांचिया ॥ १०३ ॥
तिहीं यज्ञभाविकीं सुरीं । जे हे संपत्ति दिधली पुरी ।
तयां स्वधर्मीं सर्वेश्वरीं । न भजेल जो ॥ १०४ ॥
अग्निमुखीं हवन । न करील देवता पूजन ।
प्राप्तवेळे भोजन । ब्राह्मणाचें ॥ १०५ ॥
विमुख होईल गुरुभक्ती । आदर न करील अतिथी ।
संतोष नेदील ज्ञाती । आपुलिये ॥ १०६ ॥
ऐसा स्वधर्मक्रियारहितु । आथिलेपणें प्रमत्तु ।

केवळ भोगासक्तु । होईल जो ॥ १०७ ॥
तया मग अपावो थोर आहे । जेणें तें हातींचें सकळ जाये ।
देखा प्राप्तही न लाहे । भोग भोगूं ॥ १०८ ॥
जैसें गतायुषी शरीरीं । चैतन्य वासु न करी ।
कां निदैवाच्या घरीं । न राहे लक्ष्मी ॥ १०९ ॥
तैसा स्वधर्मु जरी लोपला । तरी सर्व सुखांचा थारा मोडला ।
जैसा दीपासवें हरपला । प्रकाशु जाय ॥ ११० ॥
तैसी निजवृत्ति जेथ सांडे । तेथ स्वतंत्रते वस्ती न घडे ।
आइका प्रजाहो हे फुडें । विरंचि म्हणे ॥ १११ ॥
म्हणौनि स्वधर्मु जो सांडील । तयातें काळु दंडील ।
चोरु म्हणौनि हरील । सर्वस्व तयाचें ॥ ११२ ॥
मग सकळ दोषु भंवते । गिंवसोनि घेति तयातें ।
रात्रिसमयीं स्मशानातें । भूतें जैसीं ॥ ११३ ॥
तैसीं त्रिभुवनींचीं दुःखें । आणि नानाविधें पातकें ।
दैन्यजात तितुकें । तेथेंचि वसे ॥ ११४ ॥
ऐसें होय तया उन्मत्ता । मग न सुटे बापा रुदतां ।
कल्पांतींही सर्वथा । प्राणिगणहो ॥ ११५ ॥
म्हणौनि निजवृत्ती हे न संडावी । इंद्रियें बरळों नेदावीं ।
ऐसें प्रजांतें शिकवी । चतुराननु ॥ ११६ ॥
जैसे जळचरा जळ सांडे । आणि तत्क्षणीं मरण मांडे ।
हा स्वधर्मु तेणें पाडें । विसंबों नये ॥ ११७ ॥
म्हणौनि तुम्हीं समस्तीं । आपुलालिया कर्मीं उचितीं ।
निरत व्हावें पुढत पुढती । म्हणिपत असे ॥ ११८ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ १३॥

देखा विहित क्रियाविधि । निर्हेतुका बुद्धि ।
जो असतिये समृद्धि । विनियोगु करी ॥ ११९ ॥
गुरु गोत्र अग्नि पूजी । अवसरीं भजे द्विजीं ।
निमित्तादिकीं यजी । पितरोद्देशें ॥ १२० ॥
या यज्ञक्रिया उचिता । यज्ञेशीं हवन करितां ।
हुतशेष स्वभावतः । उरे जें जें ॥ १२१ ॥
तें सुखें आपुले घरीं । कुटुंबेंसी भोजन करी ।
कीं भोग्यचि तें निवारी । कल्मषातें ॥ १२२ ॥
तें यज्ञावशिष्ट भोगी । म्हणौनि सांडिजे तो अघीं ।
जयापरीं महारोगी । अमृतसिद्धि ॥ १२३ ॥
कीं तत्त्वनिष्ठु जैसा । नागवे भ्रांतिलेशा ।
तो शेषभोगी तैसा । नाकळे दोषा ॥ १२४ ॥
म्हणौनि स्वधर्में जें अर्जे । तें स्वधर्मेंचि विनियोगिजे ।
मग उरे तें भोगिजे । संतोषेंसीं ॥ १२५ ॥
हें वांचूनि पार्था । राहाटों नये अन्यथा ।
ऐसी आद्य हे कथा । श्रीमुरारी सांगे ॥ १२६ ॥
जे देहचि आपणपें मानिती । आणि विषयांतें भोग्य म्हणती
। यापरतें न स्मरती । आणिक कांहीं ॥ १२७ ॥
हें यज्ञोपकरण सकळ । नेणतसां ते बरळ ।
अहंबुद्धि केवळ । भोगूं पाहती ॥ १२८ ॥
इंद्रियरुचीसारिखें । करविती पाक निके ।

ते पापिये पातकें । सेविती जाण ॥ १२९ ॥
संपत्तिजात आघवें । हें हवनद्रव्य मानावें ।
मग स्वधर्मयज्ञें अर्पावें । आदिपुरुषीं ॥ १३० ॥
हें सांडोनियां मूर्ख । आपणपेंयालागीं देख ।
निपजविती पाक । नानाविध ॥ १३१ ॥
जिहीं यज्ञु सिद्धी जाये । परेशा तोषु होये ।
तें हें सामान्य अन्न न होये । म्हणौनियां ॥ १३२ ॥
हें न म्हणावें साधारण । अन्न ब्रह्मरूप जाण ।
जें जीवनहेतु कारण । विश्वा यया ॥ १३३ ॥

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवं ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ १५॥

अन्नास्तव भूतें । प्ररोहो पावती समस्तें ।
मग पर्जन्यु या अन्नातें । सर्वत्र प्रसवे ॥ १३४ ॥
तया पर्जन्या यज्ञीं जन्म । यज्ञातें प्रगटी कर्म ।
कर्मासि आदि ब्रह्म । वेदरूप ॥ १३५ ॥
मग वेदांतें परात्पर । प्रसवतसे अक्षर ।
म्हणौनि हे चराचर । ब्रह्मबद्ध ॥ १३६ ॥
परी कर्माचिये मूर्ति । यज्ञीं अधिवासु श्रुति ।
ऐकें सुभद्रापति । अखंड गा ॥ १३७ ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६॥

ऐशी हे आदि परंपरा । संक्षेपें तुज धनुर्धरा ।
सांगितली या अध्वरा । लागूनियां ॥ १३८ ॥
म्हणौनि समूळ हा उचितु । स्वधर्मरूप क्रतु ।
नानुष्ठी जो मत्तु । लोकीं इये ॥ १३९ ॥
तो पातकांची राशी । जाण भार भूमीसी ।
जो कुकर्में इंद्रियांसी । उपेगा गेला ॥ १४० ॥
तें जन्म कर्म सकळ । अर्जुना अति निष्फळ ।
जैसें कां अभ्रपटल । अकाळींचें ॥ १४१ ॥
कां गळां स्तन अजेचे । तैसें जियालें देखैं तयाचें ।
जया अनुष्ठान स्वधर्माचें । घडेचिना ॥ १४२ ॥
म्हणौनि ऐकें पांडवा । हा स्वधर्मु कवणें न संडावा ।
सर्वभावें भजावा । हाचि एकु ॥ १४३ ॥
हां गा शरीर जरी जाहलें । तरी कर्तव्य वोघें आलें ।
मग उचित कां आपुलें । ओसंडावें ॥ १४४ ॥
परिस पां सव्यसाची । मूर्ति लाहोनि देहाची ।
खंती करिती कर्माची । ते गांवढे गा ॥ १४५ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७॥

देखैं असतेनि देहधर्में । एथ तोचि एकु न लिंपे कर्में ।
जो अखंडित रमे । आपणपांचि ॥ १४६ ॥

जे तो आत्मबोधें तोषला । तरी कृतकार्यु देखैं जाहला ।
म्हणौनि सहजें सांडवला । कर्मसंगु ॥ १४७ ॥

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ॥
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदार्थव्यपाश्रयः ॥ १८॥

तृप्ति जालिया जैसीं । साधनें सरती आपैसीं ।
देखैं आत्मतुष्टीं तैसीं । कर्में नाहीं ॥ १४८ ॥
जंववरी अर्जुना । तो बोधु भेटेना मना ।
तंवचि यया साधना । भजावें लागे ॥ १४९ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९॥

म्हणौनि तूं नियतु । सकळ कामरहितु ।
होऊनियां उचितु । स्वधर्में रहाटें ॥ १५० ॥
जे स्वधर्में निष्कामता । अनुसरले पार्था ।
ते कैवल्यपद तत्त्वतां । पातले जगीं ॥ १५१ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।
लोकसङ्ग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २०॥

देख पां जनकादिक । कर्मजात अशेख ।
न सांडितां मोक्षसुख । पावते जाहले ॥ १५२ ॥
याकारणें पार्था । होआवी कर्मीं आस्था ।
हे आणिकाहि एका अर्था । उपकारैल ॥ १५३ ॥

जे आचरतां आपणपयां । देखी लागेल लोका यया ।
तरी चुकेल अपाया । प्रसंगेंचि ॥ १५४ ॥
देखैं प्राप्तार्थ जाहले । जे निष्कामता पावले ।
तयाही कर्तव्य असे उरलें । लोकांलागीं ॥ १५५ ॥
मार्गीं अंधासरिसा । पुढें देखणाही चाले जैसा ।
अज्ञाना प्रकटावा धर्मु तैसा । आचरोनी ॥ १५६ ॥
हां गा ऐसें जरी न कीजे । तरी अज्ञाना काय उमजे ।
तिहीं कवणे परी जाणिजे । मार्गातें या ॥ १५७ ॥

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१॥

एथ वडील जें जें करिती । तया नाम धर्मु ठेविती ।
तेंचि येर अनुष्ठिती । सामान्य सकळ ॥ १५८ ॥
हें ऐसें असे स्वभावें । म्हणौनि कर्म न संडावें ।
विशेषें आचरावें । लागे संतीं ॥ १५९ ॥

न मे पार्थाऽस्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२॥

आतां आणिकांचिया गोठी । कायशा सांगों किरीटी ।
देखैं मीच इये राहाटी । वर्तत असें ॥ १६० ॥
काय सांकडें कांहीं मातें । कीं कवणें एकें आर्तें ।
आचरें मी धर्मातें । म्हणसी जरी ॥ १६१ ॥
तरी पुरतेपणालागीं । आणिकु दुसरा नाहीं जगीं ।

ऐसी सामुग्री माझ्या अंगीं । जाणसी तूं ॥ १६२ ॥
मृत गुरुपुत्र आणिला । तो तुवां पवाडा देखिला ।
तोही मी उगला । कर्मीं वर्तें ॥ १६३ ॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वत्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३॥

परी स्वधर्मीं वर्तें कैसा । साकांक्षु कां होय जैसा ।
तयाचि एका उद्देशा । लागोनियां ॥ १६४ ॥
जे भूतजात सकळ । असे आम्हांचि आधीन केवळ ।
तरी न व्हावें बरळ । म्हणौनियां ॥ १६५ ॥

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
सङ्करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४॥

आम्ही पूर्णकाम हौनी । जरी आत्मस्थिति राहुनी ।
तरी प्रजा हे कैसेनि । निस्तरेल ॥ १६६ ॥
इहीं आमुची वास पाहावी । मग वर्ततीपरी जाणावी ।
ते लोकस्थिति आघवी । नासिली होईल ॥ १६७ ॥
म्हणौनि समर्थु जो येथें । आथिला सर्वज्ञते ।
तेणें सविशेषें कर्मातें । त्यजावें ना ॥ १६८ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसङ्ग्रहम् ॥ २५॥

देखैं फळाचिया आशा । आचरे कामकु जैसा ।
कर्मीं भरु होआवा तैसा । निराशाही ॥ १६९ ॥
जे पुढतपुढतीं पार्था । हे सकळ लोकसंस्था ।
रक्षणीय सर्वथा । म्हणौनियां ॥ १७० ॥
मार्गाधारें वर्तावें । विश्व हें मोहरें लावावें ।
अलौकिक नोहावें । लोकांप्रति ॥ १७१ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६॥

जें सायासें स्तन्य सेवी । तें पक्वान्नें केवीं जेवी ।
म्हणौनि बाळका जैशीं नेदावीं । धनुर्धरा ॥ १७२ ॥
तैशी कर्मीं जयां अयोग्यता । तयांप्रति नैष्कर्म्यता ।
न प्रगटावी खेळतां । आदिकरुनी ॥ १७३ ॥
तेथें सत्क्रियाचि लावावी । तेचि एकी प्रशंसावी ।
नैष्कर्मींही दावावी । आचरोनी ॥ १७४ ॥
तया लोकसंग्रहालागीं । वर्ततां कर्मसंगीं ।
तो कर्मबंधु आंगीं । वाजैल ना ॥ १७५ ॥
जैसी बहुरुपियांचीं रावो राणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं ।
परी लोकसंपादणी । तैशीच करिती ॥ १७६ ॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ २७॥

देखैं पुढिलाचें वोझें । जरी आपुला माथां घेईजे ।
तरी सांगैं कां न दटिजे । धनुर्धरा ॥ १७७ ॥
तैसीं शुभाशुभें कर्में । जियें निपजती प्रकृतिधर्में ।
तियें मूर्ख मतिभ्रमें । मी कर्ता म्हणे ॥ १७८ ॥
ऐसा अहंकारादिरूढ । एकदेशी मूढ ।
तया हा परमार्थ गूढ । प्रगटावा ना ॥ १७९ ॥
हें असो प्रस्तुत । सांगिजैल तुज हित ।
तें अर्जुना देऊनि चित्त । अवधारीं पां ॥ १८० ॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ २८॥

जें तत्त्वज्ञानियांच्या ठायीं । प्रकृतिभावो नाहीं ।
जेथ कर्मजात पाहीं । निपजत असे ॥ १८१ ॥
ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्में वोलांडुनि ।
साक्षीभूत हौनी । वर्तती देहीं ॥ १८२ ॥
म्हणौनि शरीरी जरी होती । तरी कर्मबंधा नातळती ।
जैसा कां भूतचेष्टा गभस्ती । घेपवेना ॥ १८३ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तानकृत्स्नविदो मन्दांकृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९॥

एथ कर्मीं तोचि लिंपे । जो गुणसंभ्रमें घेपे ।
प्रकृतीचेनि आटोपे । वर्ततु असे ॥ १८४ ॥

इंद्रियें गुणाधारें । राहाटती निजव्यापारें ।
तें परकर्म बलात्कारें । आपादी जो ॥ १८५ ॥

मयि सर्वाणि कर्माणि सन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३०॥

तरी उचितें कर्में आघवीं । तुवां आचरोनि मज अर्पावीं ।
परी चित्तवृत्ति न्यासावी । आत्मरूपीं ॥ १८६ ॥
आणि हें कर्म मी कर्ता । कां आचरैन या अर्था ।
ऐसा अभिमानु झणें चित्ता । रिगों देसीं ॥ १८७ ॥
तुवां शरीरपरा नोहावें । कामनाजात सांडावें ।
मग अवसरोचित भोगावे । भोग सकळ ॥ १८८ ॥
आतां कोदंड घेऊनि हातीं । आरूढ पां इयें रथीं ।
देईं आलिंगन वीरवृत्ती । समाधानें ॥ १८९ ॥
जगीं कीर्ति रूढवीं । स्वधर्माचा मानु वाढवीं ।
इया भारापासोनि सोडवीं । मेदिनी हे ॥ १९० ॥
आतां पार्था निःशंकु होईं । या संग्रामा चित्त देईं ।
एथ हें वांचूनि कांहीं । बोलों नये ॥ १९१ ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१॥

हें अनुपरोध मत माझें । जिहीं परमादरें स्वीकारिजे ।
श्रद्धापूर्वक अनुष्ठिजे । धनुर्धरा ॥ १९२ ॥
तेही सकळ कर्मीं वर्ततु । जाण पां कर्मरहितु ।

म्हणौनि हें निश्चितु । करणीय गा ॥ १९३ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२॥

नातरी प्रकृतिमंतु हौनी । इंद्रियां लळा देउनी ।
जें हें माझें मत अव्हेरुनी । ओसंडिती ॥ १९४ ॥
जे सामान्यत्वें लेखिती । अवज्ञा करूनि देखती ।
कां हा अर्थवादु म्हणती । वाचाळपणें ॥ १९५ ॥
ते मोहमदिरा भुलले । विषयविखें घारले ।
अज्ञानपंकीं बुडाले । निभ्रांत मानीं ॥ १९६ ॥
देखैं शवाच्या हातीं दिधलें । जैसें रत्न कां वायां गेलें ।
नातरी जात्यंधा पाहलें । प्रमाण नोहे ॥ १९७ ॥
कां चंद्राचा उदयो जैसा । उपयोगा न वचे वायसा ।
मूर्खा विवेकु हा तैसा । रुचेल ना ॥ १९८ ॥
तैसे जे पार्था । विमुख या परमार्था ।
तयांसी संभाषण सर्वथा । करावेना ॥ १९९ ॥
म्हणौनि ते न मानिती । आणि निंदाही करूं लागती ।
सांगैं पतंगु काय साहती । प्रकाशातें ॥ २०० ॥
पतंगा दीपीं आलिंगन । तेथ त्यासी अचुक मरण ।
तेंवीं विषयाचरण । आत्मघाता ॥ २०१ ॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।
प्रकृतिं यान्ति भुउतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३॥

म्हणौनि इंद्रियें एकें । जाणतेनि पुरुखें ।
लाळावीं ना कौतुकें । आदिकरुनी ॥ २०२ ॥
हां गा सर्पेसीं खेळों येईल । कीं व्याघ्रसंसर्ग सिद्धि जाईल ।
सांगैं हाळाहाळ जिरेल । सेविलिया काई ॥ २०३ ॥
देखैं खेळतां अग्नि लागला । मग तो न सांवरे जैसा उधवला
। तैसा इंद्रियां लळा दिधला । भला नोहे ॥ २०४ ॥
एर्‍हवीं तरी अर्जुना । या शरीरा पराधीना ।
कां नाना भोगरचना । मेळवावी ॥ २०५ ॥
आपण सायासेंकरुनि बहुतें । सकळहि समृद्धिजातें ।
उदोअस्तु या देहातें । प्रतिपाळावें कां ॥ २०६ ॥
सर्वस्वें शिणोनि एथें । अर्जवावीं संपत्तिजातें ।
तेणें स्वधर्मु सांडुनि देहातें । पोखावें का{ई ॥ २०७ ॥
मग हे तंव पांचमेळावा । शेखीं अनुसरेल पंचत्वा ।
ते वेळीं केला कें गिंवसावा । शीणु आपुला ॥ २०८ ॥
म्हणौनि केवळ देहभरण । ते जाणें उघडी नागवण ।
यालागीं एथ अंतःकरण । देयावेंना ॥ २०९ ॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ ३४॥

एर्‍हवीं इंद्रियांचिया अर्था । सारिखा विषो पोखितां ।
संतोषु कीर चित्ता । आपजेल ॥ २१० ॥
परी तो संवचोराचा सांगातु । जैसा नावेक स्वस्थु ।
जंव नगराचा प्रांतु । सांडिजेना ॥ २११ ॥

बापा विषाची मधुरता । झणें आवडी उपजे चित्ता ।
परी तो परिणामु विचारितां । प्राणु हरी ॥ २१२ ॥
देखैं इंद्रियीं कामु असे । तो लावी सुखदुराशे ।
जैसा गळीं मीनु आमिषें । भुलविजे गा ॥ २१३ ॥
परी तयामाजीं गळु आहे । जो प्राणातें घेऊनि जाये ।
तू जैसा ठाउवा नोहे । झांकलेपणें ॥ २१४ ॥
तैसें अभिलाषें येणें कीजेल । विषयांची आशा धरिजेल ।
तरी वरपडा होईजेल । क्रोधानळा ॥ २१५ ॥
जैसा कवळोनियां पारधी । घातेचिये संधी ।
आणी मृगातें बुद्धि । साधावया ॥ २१६ ॥
एथ तैसीची परी आहे । म्हणौनि संगु हा तुज नोहे ।
पार्था दोन्ही कामक्रोध हे । घातुक जाणें ॥ २१७ ॥
म्हणौनि हा आश्रोचि न करावा । मनेंहि आठवो न धरावा ।
एकु निजवृत्तीचा वोलावा । नासों नेदी ॥ २१८ ॥

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५॥

अगा स्वधर्मु हा आपुला । जरी कां कठिणु जाहला ।
तरी हाचि अनुष्ठिला । भला देखैं ॥ २१९ ॥
येरु आचारु जो परावा । तो देखतां कीर बरवा ।
परी आचरतेनि आचरावा । आपुलाचि ॥ २२० ॥
सांन्नें शूद्र घरीं आघवीं । पक्वान्नें आहाति बरवीं ।
तीं द्वीजें केंवीं सेवावीं । दुर्बळु जरी जाहला ॥ २२१ ॥

हें अनुचित कैसेनि कीजे । अग्राह्य केवीं इच्छिजे ।
अथवा इच्छिलेंही पाविजे । विचारीं पां ॥ २२२ ॥
तरी लोकांचीं धवळारें । देखोनियां मनोहरें ।
असतीं आपुलीं तणारें । मोडावीं केवीं ॥ २२३ ॥
हें असो वनिता आपुली । कुरूप जरी जाहली ।
तर्ही भोगितां तेचि भली । जियापरी ॥ २२४ ॥
तेवीं आवडे तैसा सांकडु । आचरतां जरी दुवाडु ।
तर्ही स्वधर्मुचि सुरवाडु । परत्रींचा ॥ २२५ ॥
हां गा साकर आणि दूध । हें गौल्य कीर प्रसिद्ध ।
परी कृमिदोषीं विरुद्ध । घेपे केवीं ॥ २२६ ॥
ऐसेनिही जरी सेविजेल । तरी ते अळुकीची उरेल ।
जे तें परिणामीं पथ्य नव्हेल । धनुर्धरा ॥ २२७ ॥
म्हणौनि आणिकांसी जें विहित । आणि आपणपेयां अनुचित
। तें नाचरावें जरी हित । विचारिजे ॥ २२८ ॥
या स्वधर्मातें अनुष्ठितां । वेचु होईल जिविता ।
तोहि निका वर उभयतां । दिसत असे ॥ २२९ ॥
ऐसें समस्तसुरशिरोमणी । बोलिले जेथ शारङ्गपाणी ।
तेथ अर्जुन म्हणे विनवणी । असे देवा ॥ २३० ॥
हें जें तुम्हीं सांगितलें । तें सकळ कीर म्यां परिसिलें ।
परी आतां पुसेन कांहीं आपुलें । अपेक्षित ॥ २३१ ॥

अर्जुन उवाच ।
अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पुउरुषः ।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३६॥

तरी देवा हें ऐसें कैसें । जे ज्ञानियांही स्थिति भ्रंशे ।
मार्गु सांडुनी अनारिसे । चालत देखों ॥ २३२ ॥
सर्वज्ञुही जे होती । हेयोपादेयही जाणती ।
तेही परधर्में व्यभिचरिति । कवणें गुणें ॥ २३३ ॥
बीजा आणि भूसा । अंधु निवाडू नेणें जैसा ।
नावेक देखणाही तैसा । बरळे कां पां ॥ २३४ ॥
जे असता संगु सांडिती । तेचि संसर्गु करितां न धाती ।
वनवासीही सेविती । जनपदातें ॥ २३५ ॥
आपण तरी लपती । सर्वस्वें पाप चुकविती ।
परी बळात्कारें सुइजती । तयाचि माजीं ॥ २३६ ॥
जयाची जीवें घेती विवसी । तेचि जडोनि ठाके जीवेंसीं ।
चुकवितां ते गिंवसी । तयातेंचि ॥ २३७ ॥
ऐसा बलात्कारु एकु दिसे । तो कवणाचा एथ आग्रहो असे ।
हें बोलावें हृषीकेशें । पार्थु म्हणे ॥ २३८ ॥

श्रीभगवानुवाच ।
काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७॥

तंव हृदयकमळआरामु । जो योगियांचा निष्कामकामु ।
तो म्हणतसे पुरुषोत्तमु । सांगेन आइक ॥ २३९ ॥
तरी हे काम क्रोधु पाहीं । जयांतें कृपेची सांठवण नाहीं ।
हें कृतांताच्या ठायीं । मानिजती ॥ २४० ॥
हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । विषयदरीचे वाघ ।

भजनमार्गींचे मांग । मारक जे ॥ २४१ ॥
हे देहदुर्गींचे धोंड । इंद्रियग्रामींचें कोंड ।
यांचें व्यामोहादिक दबड । जगावरी ॥ २४२ ॥
हे रजोगुण मानसींचे । समूळ आसुरियेचे ।
धालेपण ययांचें । अविद्या केलें ॥ २४३ ॥
हे रजाचे कीर जाहले । परी तमासी पढियंते भले ।
तेणें निजपद यां दिधलें । प्रमादमोहो ॥ २४४ ॥
हे मृत्युच्या नगरीं । मानिजती निकियापरि ।
जे जीविताचे वैरी । म्हणौनियां ॥ २४५ ॥
जयांसि भुकेलिया आमिषा । हें विश्व न पुरेचि घांसा ।
कुळवाडियांचिया आशा । चाळीत असे ॥ २४६ ॥
कौतुकें कवळितां मुठीं । जिये चवदा भुवनें थेंकुटी ।
तिये भ्रांतिही धाकुटी । वाल्हीदुल्ही ॥ २४७ ॥
जे लोकत्रयाचें भातुकें । खेळतांचि खाय कवतिकें ।
तिच्या दासीपणाचेनि बिकें । तृष्णा जिये ॥ २४८ ॥
हें असो मोहें मानिजे । यांतें अहंकारें घेपे दीजे ।
जेणें जग आपुलेनि भोजें । नाचवीत असे ॥ २४९ ॥
जेणें सत्याचा भोकसा काढिला । मग अकृत्य तृणकुटा
भरिला । तो दंभु रूढविला । जगीं इहीं ॥ २५० ॥
साध्वी शांती नागविली । मग माया मांगी श्रृंगारिली ।
तियेकरवीं विटाळविलीं । साधुवृंदें ॥ २५१ ॥
इहीं विवेकाची त्र्याय फेडिली । वैराग्याचि खाल काढिली ।
जितया मान मोडिली । उपशमाची ॥ २५२ ॥

इहीं संतोषवन खांडिलें । धैर्यदुर्ग पाडिले ।
आनंदरोप सांडिले । उपडूनियां ॥ २५३ ॥
इहीं बोधाचीं रोपें लुंचिलीं । सुखाची लिपी पुसिली ।
जिव्हारीं आगी सूदली । तापत्रयाची ॥ २५४ ॥
हे आंगा तंव घडले । जीवींची आथी जडले ।
परी नातुडती गिंवसिले । ब्रह्मादिकां ॥ २५५ ॥
हे चैतन्याचे शेजारीं । वसती ज्ञानाच्या एका हारीं ।
म्हणौनि प्रवर्तले महामारी । सांवरती ना ॥ २५६ ॥
हे जळेंविण बुडविती । आगीवीण जाळिती ।
न बोलतां कवळिती । प्राणियांतें ॥ २५७ ॥
हे शस्त्रेंविण साधिती । दोरेंविण बांधिती ।
ज्ञानियासी तरी वधिती । पैज घेउनि ॥ २५८ ॥
हे चिखलेंवीण रोवितीं । पाशिकेंवीण गोंविती ।
हे कवणाजोगें न होती । आंतौटेपणें ॥ २५९ ॥

धूमेनाऽऽव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनाऽऽवृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८॥

जैसी चंदनाची मुळी । गिंवसोनि घेपे व्याळीं ।
नातरी उल्बाची खोळी । गर्भस्थासी ॥ २६० ॥
कां प्रभावीण भानु । धूमेवीण हुताशनु ।
जैसा दर्पण मळहीनु । कहींच नसे ॥ २६१ ॥
तैसें इहींवीण एकलें । आम्हीं ज्ञान नाहीं देखिलें ।
जैसें कोंडेनि पां गुंतलें । बीज निपजे ॥ २६२ ॥

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञनिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९॥

तैसें ज्ञान तरी शुद्ध । परी इहीं असे प्ररुद्ध ।
म्हणौनि तें अगाध । होऊनि ठेले ॥ २६३ ॥
आधीं यांतें जिणावें । मग तें ज्ञान पावावें ।
तंव पराभवो न संभवे । रागद्वेषां ॥ २६४ ॥
यांतें साधावयालागीं । जें बळ आणिजे आंगीं ।
तें इंधनें जैसीं आगी । सावावो होय ॥ २६५ ॥

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४०॥

तैसे उपाय कीजती जे जे । ते ते यांसीचि होती विरजे ।
म्हणौनि हटियांतें जिणिजे । इहींचि जगीं ॥ २६६ ॥
ऐसियांही सांकडां बोला । एक उपायो आहे भला ।
तो करितां जरी आंगवला । तरी सांगेन तुज ॥ २६७ ॥

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१॥

यांचा पहिला कुरुठा इंद्रियें । एथूनि प्रवृत्ति कर्मातें विये ।
आधीं निर्दळुनि घाली तियें । सर्वथैव ॥ २६८ ॥

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२॥

मग मनाची धांव पारुषेल । आणि बुद्धीची सोडवण होईल ।
इतुकेन थारा मोडेल । या पापियांचा ॥ २६९ ॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३॥

ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगोनाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

हे अंतरींहूनि जरी फिटले । तरी निभ्रांत जाण निवटले ।
जैसें रश्मिवीण उरलें । मृगजळ नाहीं ॥ २७० ॥
तैसे रागद्वेष जरी निमाले । तरी ब्रह्मींचें स्वराज्य आलें ।
मग तो भोगी सुख आपुलें । आपणचि ॥ २७१ ॥
ते गुरुशिष्याचि गोठी । पदपिंडाची गांठी ।
तेथ स्थिर राहोनि नुठी । कवणे काळीं ॥ २७२ ॥
ऐसें सकळ सिद्धांचा रावो । देवी लक्ष्मीयेचा नाहो ।
राया ऐकें देवदेवो । बोलता जाहला ॥ २७३ ॥
आतां पुनरपि तो अनंतु । आद्य एकी मातु ।
सांगैल तेथ पंडुसुतु । प्रश्नु करील ॥ २७४ ॥
तया बोलाचा हन पाडु । कीं रसवृत्तीचा निवाडु ।
येणें श्रोतयां होईल सुरवाडु । श्रवणसुखाचा ॥ २७५ ॥
ज्ञानदेवो म्हणे निवृत्तीचा । चांग उठावा करूनि उन्मेषाचा ।
मग संवादु श्रीहरिपार्थाचा । भोगावा बापा ॥ २७६ ॥

इति श्रीज्ञानदेवविरचितायां भावार्थदीपिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥

******

****

॥ रामकृष्णहरि ॥

सेवाभावी संतचरणरज

बाळकृष्ण प्रकाश कदम

जय हरि सांस्कृतीक प्रतिष्ठान, सोलापूर

(इतर PDF ग्रंथासाठी संपर्क - ९७६५६५३८०५)